

УДК 81'366.533+81'373.2

Н. М. Бербер

викладач кафедри суспільних наук
Одеського національного медичного університету, Україна
e-mail: natalyaberber@ukr.net

ПОЕТОНІМИ ЯК КОМПОНЕНТИ ФРАЗЕМІКИ У ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ МАРІЇ МАТІОС

У статті досліджено специфіку функціонування поетонімних фразеологізмів у прозі Марії Матіос. Здійснено класифікацію структурно-семантичних трансформацій фразеологізмів із поетонімним компонентом; виявлено їх функціонально-стилістичний потенціал; з'ясовано роль поетонімної складової ідіостилю письменниці.

Ключові слова: антропоетонім, поетонім, поетонімопростір, конотація, ідіостиль, фразеологізм, фразеологічні трансформації.

Специфіка функціонування фразеологізмів завжди привертала увагу дослідників. Її вивчали Л. Г. Авксент'єв, А. Ю. Пономаренко, Л. Г. Скрипник, В. Д. Ужченко та ін. Згідно з сучасною лінгвістичною парадигмою у психокогнітивному та етнокультурному аспектах досліджено фразеологію О. О. Селівановою [17], Е. В. Боевою [1]. Зокрема фразеологічні одиниці (далі — **ФО**) з онімним компонентом є постійним об'єктом уваги дослідників, серед яких Л. І. Лонська, Н. М. Пасік, Л. І. Степанова. Фразеологізми з онімним компонентом розглядаються з різних наукових позицій. У когнітивному аспекті оніми студійовано О. Ю. Карпенко [3], Г. П. Лукаш, Ю. А. Фірсовою, у лінгвокультурологічному — І. Ф. Заваринською, В. Федонюк, у кроскультурному — Н. Колесник, О. Мороз. Використання онімів у складі фразеологізмів зумовлює етнокультурну маркованість паремійних одиниць — виразників національної самобутності народу, ціннісно-світоглядних орієнтирів, менталітету нації.

Особливе зацікавлення мовознавців викликає функціонування **ФО** у художньому мовленні. Цій проблемі присвячено розвідки таких учених, як М. Ф. Алефіренко, Н. Ф. Венжинович, Л. Б. Давиденко, О. Пілько, Л. Ф. Щербачук, М. Яким. Слушно зауважує Р. В. Піхманець, що як елемент емоційної пам'яті фразеологізм забезпечує жи-

вість і пластику поетичних образів, слугує внутрішнім генератором художніх рішень і знахідок [16, с. 51]. А отже, використання засобів фразеології є індикатором індивідуального стилю письменника, його мовної картини світу. Вони як компоненти фраземіки у художньому мовленні письменників досліджено О. О. Порпуліт, Т. М. Можаровою та ін. Зокрема дослідженню **ФО** у прозі М. Матіос присвячено статті Н. Пироги, М. Цуркан, проте поетонімні фразеологізми у художньому дискурсі М. Матіос залишаються поза сферою наукових розробок, що визначає **актуальність** нашого дослідження. Крім того, своєчасність нашої роботи зумовлена необхідністю висвітлення поетонімного письма М. Матіос в аспекті дослідження індивідуально-авторської специфіки створення поетонімії письменниці, творче надбання якої ще не було об'єктом комплексних поетонімологічних студій.

Об'єкт дослідження — поетоніми-компоненти **ФО** у художній прозі М. Матіос. **Предметом** безпосереднього **вивчення** є стилістичне функціонування поетонімів як компонентів **ФО** і як конститuentів ідіостилу М. Матіос.

Метою дослідження є опис специфіки стилістичного функціонування поетонімів-компонентів **ФО** у художньому дискурсі М. Матіос. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**: зафіксувати поетоніми-компоненти **ФО**, вжиті у прозових творах М. Матіос; проаналізувати структурно-семантичні трансформації фразеологізмів із поетонімним компонентом; виявити їхній функціонально-стилістичний потенціал.

Джерельною базою дослідження стали фактичні дані, отримані методом суцільної вибірки з текстів оригіналів 22 прозових твори М. Матіос: збірки «Чотири пори життя» (2001), «Нація» (2007), романи «Щоденник страченої» (2005), «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Ко in country UA» (2006), «Солодка Даруся» (2007), «Майже ніколи не навпаки» (2007), «Кулінарні фіглі» (2009), повісті «Москаліця» і «Мама Маріца — дружина Христофора Колумба» (2008), «Армагедон уже відбувся» (2011), «Черевички Божої Матері» (2013).

Актуалізації експресивного потенціалу поетонімів сприяє введення їх до фразеологічних одиниць, що відбувається okazіонально або узуально.

Okazіональне переосмислення **ФО** сприяє експресивізації художнього тексту. Такі одиниці є яскравим образотворчим і стилетвор-

чим засобом, надаючи тексту народнорозмовного колориту та оригінального індивідуально-авторського звучання. М. Матіос широко вдається до структурно-семантичної трансформації фразеологізмів, що є переважно комбінованою. Зафіксовано такі прийоми її реалізації: 1) **субституція**, або заміна компонентів **ФО**: так, вираз із компонентом-суверенопоетонімним дериватом *бразильські мильні історії* [8, с. 53] є авторською трансформацією сталого виразу *бразильські мильні опери*. Творчо трансформує авторка слов'янські сентенції, контамінуючи з «екзотичними» гідропоетонімами: *Жіночі запити здрібніли, і сьогодні ніхто не просить свого коханого зачерпнути шоломом води із Євфрату чи з Амазонки* [12, с. 57], що є алюзією до фрази зі «Слова о полку Ігоревім»: *З вами ж, русичі хоробрі, / Можу й голову зложити! / Або з гордістю із Дону / Зачерпнуть води шоломом* [2, с. 14]. Заміна пропріатива *Дон*, що входить до ментального простору українців, «чужими» пропріативами *Євфрат* та *Амазонка*, служить експресивізації тексту, отже, синонімізовані конотативні топопоетоніми виконують передусім емоційно-експресивну функцію; 2) **еліпсис**, або усічення компонентного складу **ФО** у сполученні із синтаксичною деформацією та модифікацією поетонімного компонента. Так, перифраз *телепилип з конопель Пліховшек* [8, с. 38] (референт — В'ячеслав Піховшек) є трансформацією фразеологізму *вискочити, як Пилип з конопель* [19, 1, с. 486]; ініціальний компонент *теле-*, композитно сполучаючись із апелятивізованим поетонімним компонентом фразеологізму, є алюзією до діяльності В. Піховшека у ЗМІ; 3) **експлікація**, або розгортання компонентного складу **ФО**: *Гостра стріла Амура нарешті безжалісно і солодко пронизала наше маленьке серце і надовго застрягла там* [6, с. 41]. У контексті *роздягаємо їх до одяжі Єви* — *здираємо шкірку* [6, с. 150] розширення компонентного складу **ФО** у *костюмі (в одяжі) Адама (Єви, Адама і Єви)* відбувається шляхом додавання предиката із займенниковим додатком *роздягаємо їх*, семантику сталого виразу експліковано контекстуально шляхом введення уточнювальної синтаксичної конструкції *здираємо шкірку*. Аналогічно введено й фразеологічний вираз *розрубати гордіїв вузол* — швидко і просто розв'язувати складне, заплутане питання [19, 2, с. 127], який поширено займенниковим означенням; семантику **ФО** також актуалізовано контекстуально: *Якщо заплутався, то я дуже просто розрубав твій гордіїв вузол* [6, с. 105]. Стилiстично маркованим є прийом розширення компо-

нентного складу фразеологізму шляхом ампліфікації поетонімів та апелятивної номінації: *А мене й без того вже сварили і сварити будуть за кулінарні витребеньки наші рецензенти-інтелігенти, які, звичайно, щодень харчуються Божим духом, Ортегою-і-Гасетом і чужоземними грантами* [6, с. 193], що надає виразного сатиричного звучання висловленню. Різновидом експлікації є **контамінація**. Переважно контамінуються ФО, що мають спільний початковий компонент: *Вони таки не мають смальцю в голові, а Бога в череві, бо думають, що вона дурна* [10, с. 5]. В художньому мовленні М. Матіос цей прийом ускладнено заміною компонента. В реченні *Стікав, як вода у Лету, термін перебування на троні Папи Леоніда Другого Кудли* [8, с. 107] М. Матіос модифікує вираз *канути в Лету* — ‘назавжди зникнути, піти в непам’ять’, схресуючи пряме і переносне значення дієслова *стікати* — ‘минати’ [13, с. 400], який контамінується із мовним кліше *термін стікає*; 4) **натяк**, що полягає, за визначенням Л. Г. Скрипник, у скороченні складу ФО до одного слова. У контексті <...> *Домашня локшина, на яку ми, всі жінки дітородного і пенсійного навіть віку, купуємося, як прищаві школярки* [6, с. 121] гастропоетонім *Домашня локшина*, поєднуючись із предикатом *купуємося* (*купитися* — бути ошуканим [18, с. 175]), є алюзією до сталого вислову *вішати локшину (на вуха)* — брехати [18, с. 182]. Значений прийом комбінується із експлікацією: розширення ФО представлене атрибутивним типом трансформації — введенням до складу гастропоетоніма означення *домашній*; 5) **дистантне розміщення компонентів ФО** у комбінації із розширенням компонентного складу фразеологізму, ускладнене обігруванням прямого і переносного значення одного з компонентів: *А язык має такий, що не тільки до Кисва доведе, а якось довів самого-одного і до самої Москви* <...> [6, с. 34]; 6) **дистантне розміщення компонентів ФО**, винесеної у парцелят: *Дмитрикові судьба сто років відводити не думала, та, мабуть, і не хотіла. Зате муки йому приписала Христові* [7, с. 21].

Узуальне використання ФО, кваліфікуючись як нормативне, у той же час надає колориту, витонченості художньому мовленню, може слугувати «додатковим засобом експансії художньо-естетичної експресії висловлень» [4, с. 214]: *ахілесова п'ята ведмежатників* [8, с. 58], *страва під назвою ахілесова п'ята чоловіка* [6, с. 130] та євфемізм *ахілесова п'ята чоловіка* [6, с. 129] ‘вразливе, слабке місце’, перифразатична номінація із компонентом-міфоантропоетонімним дериватом

пандорина скринька [12, с. 11]; перифрастичний стійкий вираз *місцеве радіо ОБС* («одна баба сказала») («Мама Маріца...») [9, с. 41]; перифрази із порівняльною семантикою: *майже віфлємське чудо* [11, с. 7], *ті садомазохісти — Божі телята* [11, с. 101]; із міфоантропоетонімами: *стріли Амура* [6, с. 82]; із теопостонімним дериватом: *муки Христові* [12, с. 41]; перифраз львівські «засівальники» у *мантіях Феміди* [6, с. 160]. Образно насиченим є використання міфологічного символу з постонімним компонентом, що апелює: *Я дерево — ударене блискавою. / Та чую, як у попелі прокидається прекрасний птах фенікс... / І я оживаю* [11, с. 15] — символ вічного оновлення відродження, безсмертя.

Зафіксовано такі особливості функціонування постонімів як компонентів фраземики: 1) введення в антонімічні відношення: <...> *мій зв'язок із здоровим самцем видавався мало не содомським гріхом... <...> Брила пуританського виховання тиснула важче, ніж голос природи* [12, с. 175]; 2) вживання у контексті, що експлікує семантику фразеологічного виразу: <...> *нарешті надійшов час Х. / А, отже, — пора починати бойові дії стосовно супротивника* [12, с. 59]; фразеосполучення *надійшов (наближається) час Х* від англословного *X-day* — час нападу; 3) у метонімічній конструкції: *Останнє слово за буквою Закону* [12, с. 154]; 4) у складі стійкого сполучення, у тлумаченні якого експлікуються градуальні семи: *І міг би їм позаздрити ОСОВІАХІМ із ДТОСАФом разом* [8, с. 109]. У контексті *Чи не всі жінки наважуються погодитися з думкою, що каркас стосунків між двома статями завжди споруджує і цементує жінка. І жінка ж руйнує його з натхненням, якому позаздрив би й Герострат* [12, с. 18] письменниця апелює до екстралінгвальної інформації про референт, що актуалізує в антропоетонімі *Герострат* конотему з градуальним відтінком 'найнатхненніший руйнівник'. У контексті *Фройд відпочиває?* [12, с. 120] антропоетонім введено до складу ФО з градуальним значенням — вислів, у якому позицію предиката, як зазначає Б. Норман, займає дієслово *відпочивати* (*Відпочивати. Поступатися, не витримувати конкуренцію, бути гіршим* [18, с. 82]) у значенні 'поза всяким порівнянням' — про яскравий прояв чогось зі сфери підсвідомого, психоаналізу, сексології і т. п. [14, с. 349]; 5) у конструкціях експресивного синтаксису. Наприклад, у складі преференційних конструкцій, що є семантичним різновидом прикомпаративних речень: *Напевно, прорубане вікно у Європу було менш сенсаційним,*

аніж щілина у дичіюче моє серце... [11, с. 20]; у контексті, побудованому на антитезі, *Ніхто не вип'є сповна сю чашу. Вона бездонна, але не Граальська. Вона не дає безсмертя* [11, с. 31] протиставляються два символи. Письменниця ламає традиційне розуміння чаші як символу серцевих устремлінь до духовної і фізичної їжі, психічного здоров'я та безсмертя, протиставляючи їй Граальській чаші — символічному джерелу життя і безсмертя. У контексті <...> *остаточного кінця світу не буде, поки бодай одна жива душа чинить опір. / А одна душа залишиться хоч би що, / хоч би і без Носового ковчега, / а хоч би перевернулися всі гори і збунтувалися всі моря й океани!* [5, с. 38] ФО винесено в уточнювальну конструкцію і залучено абзацну сегментацію, що підвищує текстову значимість сегментованої структури; 6) включаються пропріативи і в поетонімну гру, що передбачає використання «внутрішніх» можливостей поетонімної експресії — фонетичних, лексико-семантичних, синтаксичних: *від тога до тога, від Криму до Риму, від Києва до Лубен і далі* [8, с. 12]. Контекст містить алюзії до відомої української народної пісні «Од Києва до Лубен», фразеологізмів *пройти Крим і Рим* [15, с. 55]; *od morza do morza* — з польс. *від моря до моря*. Назву розділу «Від паркану до обіду» утворено лексико-синтаксичною конвергенцією: фразеологізована сполука ілюструє явище оказіональної сурядності.

Висновки. Яскравим виражально-зображальним засобом авторської стилістики є фразеологізми з поетонімним компонентом, ужиті письменницею як узуально, так і оказіонально, що передбачає структурно-семантичну трансформацію ФО, переважно комбіновану. Модифіковані ФО відбивають своєрідність творчого методу письменниці. ВН, що є компонентами стійких мовних зворотів, виконують, окрім експресивної, емотивну та епатажну функції.

Комплексний аналіз поетонімопростору прозового дискурсу М. Матіос засвідчує значне превалювання засобів фразеології у постмодерністських текстах — 60 % від загальної частини вживань в аналізованій прозі, тоді як на модерністську прозу припадає 22 %, а на тексти зі стильовим домінуванням класичного реалізму — 18 %. Широке застосування фразеологічних стилістичних засобів у романах «Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів» (21,8 %), «Кулінарні фіглі» (22,4 %) і «Щоденник страченої» (15,4 %) обумовлене, на нашу думку, авторською настановою на епатаж, гостроту та яскравість викладу, мовну гру із цитатним та паремійним фондом, що є властивими постмодерніст-

ському письму. Зауважимо, що засоби фразеології на поетонімному рівні мінімально залучаються у «книзі чорного болю», яка вміщує повісті «Мама Маріца — дружина Христофора Колумба» (1 вж.) та «Москалиця».

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у цілісному аналізі поетонімопростору прозового дискурсу М. Матіос, що дозволить з'ясувати мовні засоби виразності поетонімів на всіх мовних рівнях — фонетичному, лексичному і граматичному — та виявити потенціал поетонімів як конститuentів ідіостилю письменниці.

Список використаної літератури

1. Боева Е. В. Етнокультурні особливості компаративних фразеологічних одиниць в українській та російській мовах / Е. В. Боева // Вісн. Запоріж. нац. ун-ту : Філол. науки. – 2006. – № 2. – С. 14- 19.
2. Васьків В. Переспів «Слова о полку Ігоря» з історичним довідником / В. Васьків – К. : Наукова редакція Головної редакційної колегії Книги Пам'яті України при видавництві «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1996. – 79 с.
3. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія / Олена Юрївна Карпенко. – Одеса: Астропринт, 2006. – 325 с.
4. Матвієнків О. Стилістична специфіка використання фразеологічних одиниць у сучасних постмодерністських текстах / О. Матвієнків // Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство). – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – № 96 (1). – С.212- 215.
5. Матіос М. Армагедон уже відбувся : повість / Марія Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2011. – 112 с.
6. Матіос М. Кулінарні фіглі [Текст] / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2009. – 264 с.
7. Матіос М. Майже ніколи не навпаки [Текст] : сімейна сага в новелах / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2007. – 176 с.
8. Матіос М. Містер і місіс Ю-Ко в країні укрів. Mr. & Ms. U-Ko in country UA [Текст] / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2006. – 136 с.
9. Матіос М. Москалиця. Мама Маріца – дружина Христофора Колумба [Текст] / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2008. – 64+48 с.
10. Матіос М. Солодка Даруся [Текст] / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2005. – 176 с.
11. Матіос М. Чотири пори життя [Текст] / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2009. – 264 с.
12. Матіос М. Щоденник страченої [Текст] / Марія Василівна Матіос. – Львів : ЛА «Піраміда», 2005. – 192 с.

13. Новий тлумачний словник української мови : в 4 т. / уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко. – Київ : Аконіт, 2000. – Т. 4. – 944 с.
14. Норман Б. Ю. Паремии с градуальным значением в русском языке // Kognition, Sprache und phraseologische/parömiologische Graduierung / Red: Helmut Jachnow, Tina Drechsler, Zilka Idrizović – Wiesbaden : Harrasowitz Verlag, 2005. – С. 297– 357.
15. Пасік Н. М. Власні назви в українській фразеології та пареміології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 – українська мова / Н. М. Пасік. – Ніжин, 2000. – 202 с.
16. Піхманець Р. В. Психологія художньої творчості / Р. В. Піхманець. – К. : Наук. думка, 1991. – 161 с.
17. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) [Текст] : [монографія] / О. Селіванова. – К. : Брама, 2004. – 276 с.
18. Словник сучасного українського сленгу / [упоряд. Т. М. Кондратюк]. – Харків: Фоліо, 2006. – 350 с.
19. Словник української мови: в 11 т. / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наук. думка, 1970– 1980. – Т. 1. – 1970. – 799 с.; Т. 2. – 1971. – 550 с.

Умовне скорочення

ФО – фразеологічна одиниця

Бербер Н. М.

преподаватель кафедры общественных наук

Одесского национального медицинского университета, Украина

e-mail: natalyaberber@ukr.net

ПОЭТОНИМЫ КАК КОМПОНЕНТЫ ФРАЗЕМИКИ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ДИСКУРСЕ МАРИИ МАТИОС

Резюме

В статье исследована специфика функционирования поэтонимных фразеологизмов в прозе Марии Матиос. Осуществлена классификация структурно-семантических трансформаций фразеологизмов с поэтонимным компонентом; выявлен их функционально-стилистический потенциал; выяснена роль поэтонимной составляющей идиостиля писателя.

Ключевые слова: *антропоэтоним, поэтоним, поэтонимопространство, коннотация, идиостиль, фразеологизм, фразеологические трансформации.*

Berber N.

Teacher

Department of Social Sciences

of Odessa National Medical University, Ukraine

e-mail: natalyaberber@ukr.net

POETONYMS AS PHRASEMIC COMPONENTS IN ARTISTIC DISCOURSE OF MARIA MATIOS

Abstract

The **object** of research is poetonymic components of idioms in prose by Maria Matios. The **subject** of the direct study is stylistic functioning of poetonyms as components of idioms and as its constituents of M. Matios idiosyle. The **purpose** of research is the description of specifics of stylistic functioning of poetonymic constituents of idioms in the artistical discourse of Maria Matios. The implementation of this goal implies resolving of the following tasks: to define poetonyms which are components of idioms found in the works by M. Matios; to analyze the structural and semantic transformation of phraseology poetonymic components; to identify their functional and stylistic potential. **Methodology.** The study used the complex technique that involves the use of linguistic methods, among which are the contextually-interpretative method of stylistic analysis, quantitative and statistical techniques and methods of component and etymological analysis and descriptive method. **Practical value.** These methods allow describing content and structure poetonyms comprehensively and to analyze poetonymic space of Maria Matios works. **Findings.** The article investigates the specifics of functioning of poetonymic phrasemes in the prose by Maria Matios. The article implements classification of structural-semantic transformations of phraseological units with poetonymic component and reveals their functional and stylistic potential. The article reveals the role of poetonymic component of the writer's idiosyle. **Results.** The striking figurative-expressive means of the author's style is phraseologisms with poetonymic component used by the writer, they usually and occasionally imply structural and semantic transformation of idioms. Some modifications of phraseology are aesthetically motivated and increase the expressiveness of the context. Proper names which are components of stale language expressions perform, besides expressive, also emotive and controversial features.

Key words: anthropoetonym, poetonym, poetonymic space, connotation, idiosyle, phraseologism, phraseological modification.

Надійшла до редакції 22.06.2016